

Ks. WOJCIECH SURMIAK

Uniwersytet Śląski w Katowicach

<https://orcid.org/0000-0003-4468-9279>

DIALOGUE AND RECONCILIATION.

SPRAWOZDANIE Z THE INTERNATIONAL CONFERENCE ON THE OCCASION OF THE OPENING OF THE JOSEPH METZGER INSTITUTE AND THE CURATORIUM MEETING OF THE EUROPEAN SOCIETY FOR CATHOLIC THEOLOGY (Olomouc, 11–13.02.2026)

Ołomuniec (cz. *Olomouc*), miasto na Morawach we wschodniej części Czech, jest nie tylko stolicą kraju ołomunieckiego, ale stanowi historyczną stolicę Moraw oraz główne miasto regionu etnograficznego Haná. Jest to także silny ośrodek życia religijnego, gdyż w mieście swoją siedzibę ma nie tylko archidiecezja Kościoła rzymskokatolickiego, ale i Czechosłowackiego Kościoła Husyckiego oraz eparchii Kościoła Prawosławnego Czech i Słowacji. Miasto liczy dzisiaj ponad 100 tys. mieszkańców i jest szóstym co do wielkości miastem w Republice Czeskiej.

Ołomuniec powstał jako ważny punkt na skrzyżowaniu szlaków handlowych: rzeczne-go, łączącego Odrę poprzez Morawę z Dunajem, oraz transkontynentalnego – wiodącego od Pragi poprzez Bramę Morawską, Kraków i Przemyśl do Kijowa. Słowianie przybyli na teren Ołomuńca w pierwszej połowie VI w. i najpóźniej już na początku VII w. posiadali na terenie dzisiejszej dzielnicy Povel warowny gród. W pierwszej połowie IX w. ufortyfikowany gród na Povlu został spalony przez Państwo Wielkomorawskie. Nowy ośrodek został założony na Wzgórzu Piotra i na przeciwległym Wzgórzu Waclawa. Z tego okresu są udokumentowane archeologicznie co najmniej trzy kościoły. Około 981–990 r. Bramę Morawską i Ołomuniec opanował polski książę Mieszko I. Najprawdopodobniej o Ołomuńcu, wtedy pod nazwą *Alemure*, wspomina przypisywany mu – a datowany na rok 991 – dokument *Dagome iudex*. Od 1003 r. Bolesław Chrobry włączył Morawy w obszar państwa polskiego i pozostały one polskie do 1031 r., gdy za panowania Mieszka II przeszły pod władzę czeską. Z tego właśnie okresu, z 1017 r., pochodzi pierwsza potwierdzona wzmianka o Ołomuńcu. W 1063 r., dzięki staraniom przyszłego króla Czech Wratysława II, miasto zostało siedzibą biskupa. W 1187 r. Ołomuniec został formalnie ogłoszony stolicą Moraw. Od samego początku było to miasto zamieszkiwane głównie przez niemieckich mieszczan i kupców. Na początku XIII w., gdy zmarł ostatni książę ołomuniecki, Morawy zostały zjednoczone i przekazane czeskiej dynastii Przemyślidów.

W 1306 r. Waclaw III, król Czech i Węgier oraz tytularny król Polski, syn króla Czech i Polski Waclawa II, zatrzymał się w Ołomuńcu podczas swojej drogi do Polski, gdzie

wybierał się, by rozprawić się z opozycją wspierającą Władysława Łokietka oraz koronować się na króla. Przebywając w gościnie u komornika morawskiego Albrechta ze Sternberga w pobliżu ołomunieckiej katedry, został tam jednak zasztyletowany przez najemnego niemieckiego żołnierza Konrada z Botenštejnu. Jego zabójstwo zakończyło panowanie dynastii Przemysłidów i umożliwiło przejście władzy przez Łokietka w Krakowie.

Wiodąca rola miasta została potwierdzona w 1314 r., kiedy król Jan Luksemburski uznał Ołomuniec za stolicę Moraw, co zostało ponownie potwierdzone w 1352 r. przywilejem margrabiego Jana Henryka Luksemburskiego. Podczas wojen husyckich (1419–1436) miasto poparło Zygmunta Luksemburskiego, gdyż Ołomuniec był miastem silnie katolickim. Drugą połowę XV w. uważa się za początek złotego wieku Ołomuńca. Odkryto tu kilka zjazdów królewskich, a w 1469 r. Maciej Korwin został tu wybrany przez czeskie stany na króla Czech (właściwie antykróla). W 1479 r. dwaj królowie Czech (Władysław II i Maciej Korwin) spotkali się w mieście i zawarli porozumienie (pokój ołomuniecki z 1479 r.) w sprawie podziału kraju.

Kres owego złotego wieku miasta przyniosła wojna trzydziestoletnia. Podczas niej w 1642 r. miasto zostało zdobyte przez Szwedów i okupowane przez osiem lat. Kilkukrotne blokady szwedzkiego garnizonu przez wojska cesarskie oraz wielomiesięczne oblężenie miasta prowadzone w 1644 r. okazały się nieskuteczne. Po wojnie trzydziestoletniej w dużej mierze zniszczone i wyludnione miasto utraciło faktyczny status stolicy Moraw na rzecz niezdobytego przez Szwedów Brna.

26 grudnia 1741 r. należące do austriackich Habsburgów miasto zostało zdobyte przez Prusaków. Po tym wydarzeniu Austriacy znacznie rozbudowali miejskie fortyfikacje, co pozwoliło na przetrwanie oblężeń pruskich z 1758 r. W 1777 r. biskupstwo ołomunieckie zostało podniesione do rangi archidiecezji.

W latach 1794–1797 był w mieście internowany jako więzień polityczny monarchii habsburskiej wybitny francusko-amerykański żołnierz i polityk markiz Marie Joseph de La Fayette. W tym samym czasie był tam więziony także polski polityk Hugo Kołłątaj.

W XIX w. dzięki industrializacji i szlakom komunikacyjnym (przede wszystkim linii kolejowej z Pragi na Śląsk) Ołomuniec znowu stał się dużym ośrodkiem miejskim, jednak nigdy już nie zdołał odzyskać swojej pozycji, którą utracił w XVII w. na rzecz Brna. W 1848 r. do Pałacu Arcybiskupiego przeniósł się z Wiednia dwór cesarski, który uciekł tu przed rewolucją wiedeńską. 2 grudnia 1848 r. cesarz Ferdynand I przekazał władzę osiemnastoletniemu Franciszkowi Józefowi I. 29 listopada 1850 r., na mocy traktatu ołomunieckiego (znanego również jako „penetracja Ołomuńca”), zawartego między Prusami, Austrią i Rosją, w Ołomuńcu utworzono Związek Niemiecki pod przywództwem Austrii.

Po upadku Austro-Węgier w 1918 r. i powstaniu Czechosłowacji Czesi stali się większością populacji Ołomuńca na skutek włączenia do miasta okolicznych gmin z przewagą ludności czeskiej. Dzięki temu w 1921 r. Ołomuniec liczył już 57 206 mieszkańców i statystycznie przestała w nim dominować ludność niemiecka. Jeszcze przed wybuchem II wojny światowej miasto zostało zajęte przez niemiecki Wehrmacht 15 marca 1939 r., a następnej nocy Niemcy spalili synagogę. Ołomuniec został zajęty przez Armię Czerwoną 8 maja 1945 r.

Ludność niemieckojęzyczna została w dużej mierze wysiedlona z Ołomuńca w latach 1945–1946. Jej majątek, jak również majątek Kościoła ewangelickiego, został skonfiskowany. Pod względem rozwoju administracyjnego Ołomuniec stanowił centrum regionu w latach 1949–1960, lecz później miasto stało się jedynie siedzibą powiatu wchodzącego w skład regionu północnomorawskiego (centrum staje się przemysłowa i górnicza Ostrawa). Ołomuniec staje się – podobnie jak polska Legnica – miastem z największym radzieckim garnizonem wojskowym w byłej Czechosłowacji.

Od 1971 r. całe Stare Miasto jest chronionym zabytkiem. Szczególnie piękna Kolumna Trójcy Świętej została wpisana w 2000 r. na Listę Światowego Dziedzictwa UNESCO. W 1995 r. miasto odwiedził papież Jan Paweł II, kiedy to kanonizował ks. Jana Sarkandra. Po reformie administracyjnej w 2000 r. Olomuniec stał się centrum administracyjnym nowo utworzonego kraju olomunieckiego.

Olomuniec jest dzisiaj jednym z najważniejszych w skali państwa czeskiego ośrodków administracyjnych, przemysłowych, handlowo-usługowych, kulturowych, kościelnych i akademickich. Wśród uczelni wyższych należy w tym miejscu wymienić Univerzita Palackého (Uniwersytet Palackiego). Początków tej uczelni należy upatrywać w 1566 r., kiedy to do Olomuńca przybyli jezuici i założyli tam szkołę, która w 1573 r. uzyskała status uniwersytetu (drugiego po Pradze w Czechach). W 1618 r., po wybuchu wojny domowej w Czechach działalność uczelni zawieszono do 1621 r. W 1778 r. szkołę przeniesiono do Brna, by decyzją cesarza Józefa II w 1782 r. powróciła do Olomuńca, jednak wiązało się to z jej jednoczesną degradacją do trzyletniego liceum (według cesarskiego dekretu uniwersytety miały istnieć jedynie w Wiedniu, Pradze i we Lwowie). W 1827 r. ponownie podniesiono uczelnię do rangi uniwersytetu, nadając jej nazwę Františkova univerzita (Uniwersytet Franciszka). W drugiej połowie XIX w. rozpoczęto stopniowe likwidowanie uniwersytetu – w 1851 r. zamknięto wydział filozoficzny, w 1855 zamknięto wydział prawa. W 1860 r. cesarz Franciszek Józef I zlikwidował uniwersytet (został tylko wydział teologiczny). Uniwersytet został ponownie reaktywowany 21 lutego 1946 r. pod nazwą Univerzita Palackého (od nazwiska Františka Palackiego, żyjącego w latach 1798–1876, czeskiego historyka, głównego przedstawiciela tzw. czeskiego odrodzenia i austrosławizmu). Obecny uniwersytet tworzy osiem wydziałów, na których studiuje ok. 23 tys. studentów. Jednym z wydziałów – istniejących nieprzerwanie od momentu założenia uczelni – jest Cyrilometodějská teologická fakulta Univerzity Palackého – Cyrylo-Methodiański Wydział Teologiczny Uniwersytetu Palackiego. Jest to chyba odległościowo najbliższy Katowicom zagraniczny wydział teologiczny (ok. 180 km). Wydział, z którym teologiczny ośrodek w Katowicach ma podpisaną umowę o współpracy.

To urokliwe miasto stało się miejscem konferencji zatytułowanej *Dialogue and Reconciliation*. Powodem zorganizowania konferencji było otwarcie *M.J. Metzger Institute for Dialogue and Reconciliation* (11–12.02.2026). Dopełnieniem konferencji było doroczne, robocze spotkanie członków *Curatorium Europejskiego Stowarzyszenia Teologii Katolickiej* (13.02.2026). Uroczystość otwarcia Instytutu imienia Maxa Josefa Metzgera skłoniła uczestników do głębszej refleksji nad jego postacią. Max Josef Metzger (ur. 3 lutego 1887 w Schopfheim, zm. 17 kwietnia 1944 w więzieniu Brandenburg-Görden) był niemieckim katolickim kapłanem, który z powodu swoich pacyfistycznych przekonań został 14 października 1943 r. skazany na śmierć przez „Sąd Ludowy”, a po sześciu miesiącach stracony. W Kościele katolickim jest czczony jako błogosławiony. Max Josef Metzger był najstarszym z czworga dzieci nauczyciela szkoły realnej Friedricha Augusta Metzgera i jego żony Anny, uczęszczał do szkoły ludowej i realnej w Schopfheim, a następnie do gimnazjów w Donaueschingen, Lörrach i Konstancji. W latach 1905–1910 studiował filozofię i teologię we Fryburgu Bryzgowijskim oraz we Fryburgu w Szwajcarii. W 1911 r. uzyskał stopień doktora teologii; 4 lipca 1911 przyjął święcenia kapłańskie dla archidiecezji Fryburg. Pomimo wybitnych zdolności nie obrał drogi naukowej, lecz poświęcił się pracy duszpasterskiej. Po okresie posługi jako kapelan w Kościele Jezuitów w Mannheim pracował kolejno w Karlsruhe i Oberhausen w Bryzgowii.

Doświadczenia kapelana dywizji polowej podczas I wojny światowej uczyniły go radykalnym pacyfistą o międzynarodowym oddziaływaniu – był członkiem Międzynarodowej Wspólnoty Pojednania. Założył różne organizacje pacyfistyczne, m.in. Związek

Pokoju Niemieckich Katolików oraz Światowy Związek Pokoju Białego Krzyża. Angażował się także w ponadwyznaniowy ruch *Una Sancta*, wspierał ideę języka międzynarodowego esperanto, a ponadto działał w Chrystusowym Związku Królewskim, który zajmował się pomocą osobom uzależnionym od alkoholu. W 1915 r. był sekretarzem generalnym Związku Krzyżowego Katolików Abstynentów. Od 1919 r. związał się ze świeckim instytutem Christkönigs-Institut w Meitingen, przyjmując imię „brat Paweł” – współtworzył tę instytucję, a z czasem kierował nią.

Kilka miesięcy po przejściu władzy przez narodowych socjalistów Metzger napisał w memorandum, że byłoby przejawem konsekwencji, gdyby Kościół rozpoczął otwartą walkę z nowym państwem. Ponieważ jednak narodowy socjalizm był pod względem politycznym i siłowym beznadziejnie przeważający, byłoby to działanie pozbawione sensu. Metzger zalecał zamiast tego konstruktywną współpracę z państwem nazistowskim, aby „zapobiec czemuś gorszemu”. To memorandum, które nie pozostawiało żadnych wątpliwości, co do jego osobistego odrzucenia narodowego socjalizmu, po raz pierwszy zwróciło uwagę na jego osobę przez Gestapo. Po dwóch krótkich okresach aresztowania – od 23 do 26 stycznia 1934 r. oraz od 9 listopada do 4 grudnia 1939 r. – został ostatecznie zatrzymany 29 czerwca 1943 r. w wyniku zdrady agentki Gestapo Dagmar Imgart, która jako szpieg przeniknęła do ruchu *Una Sancta* i zdobyła jego zaufanie. Ponieważ była obywatelką Szwecji i nawet podczas wojny mogła regularnie odwiedzać krewnych w tym kraju, Metzger powierzył jej memorandum (tzw. Manifest Demokratyczny Metzgera) skierowane do arcybiskupa Erlinga Eidema, w którym formułował przyszłe demokratyczne struktury Niemiec.

Max Josef Metzger został w zaledwie siedemdziesięciominutowym procesie pokazowym skazany 14 października 1943 r. przez Sąd Ludowy na karę śmierci z powodu swoich pacyfistycznych przekonań. Sędzia, który tego dnia w swoim charakterystycznym stylu rozpatrzył już trzy inne sprawy, odmówił wysłuchania oskarżonego, twierdząc, że nie jest w stanie „słuchać politycznych tyrad dr. Metzgera”. Gdy Metzger wspominał o ruchu *Una Sancta*, sędzia krzyknął: „*Una Sancta, Una sancta – una sanctissima – Una – to jesteśmy my, i nic ponadto!*”. Następnie oświadczył, że taką „paskudną narośl” należy usunąć, po czym kilka minut później ogłosił z góry przygotowany wyrok śmierci. Wyrok, który został podpisany również przez drugiego sędziego zawodowego, radcę sądowego, jest znamienny ze względu na oceny, jakich doczekał się po upadku III Rzeszy w ramach rozliczeń z niesprawiedliwościami narodowego socjalizmu. W wyroku najpierw skomentowano Demokratyczny Manifest Metzgera następującymi słowami: „Chodzi więc o projekt systemu rządów dla Niemiec, który ma być demokratyczno-pacyfistyczny, bezbronny, podporządkowany terrorystycznej armii naszych wrogów, nie państwem jednolitym, nie nawet państwem federalnym, lecz jedynie związkiem państw; a więc o realizację najgorszych marzeń naszych wrogów! (...) Myśl zupełnie niewiarygodna, którą może powziąć jedynie człowiek głęboko defetystyczny. Myśl haniebnie zdradziecka, którą może powziąć tylko ktoś, kto najgłębiej nienawidzi naszych narodowosocjalistycznych Niemiec”. Wyrok rozwijał dalej tę narrację, określając działania Metzgera jako „zdradę narodu”, „defetyzm” i „sprzyjanie wrogowi”, podkreślając, że według „zdrowego odczucia narodowego” zasługują one na śmierć oskarżonego.

Prawne rozliczenie tego oraz innych niesprawiedliwych wyroków pozostało bardzo niepełne. Donosicielka D. Imgart została w 1947 r., w ramach procesu denazyfikacji, uznana przez izbę orzekającą w Gießen za główną winną i skazana na dziesięć lat pobytu w obozie internowania, jednak zwolniono ją już po trzech latach. Postępowanie karne było niewystarczające. Najpierw wspomniana funkcjonariuszka Gestapo została w październiku 1951 r. uniewinniona przez sąd przysięgłych w Limburgu od zarzutów

pomocnictwa w morderstwie i pozbawienia wolności. Po uchyleniu tego wyroku przez Federalny Trybunał Sprawiedliwości sąd przysięgłych w Kassel zdołał wymierzyć jedynie karę roku i trzech miesięcy ciężkiego więzienia. Sąd odmówił uznania wyroku śmierci za materialnie bezprawny. Dopiero po ponownej rewizji Federalny Trybunał Sprawiedliwości określił wyrok jako „wyrok terroru”, stwierdzając, że była to „jurysdykcja jako instrument terroru”.

Ponieważ Freisler – główny sędzia w procesie – nie mógł zostać pociągnięty do odpowiedzialności z powodu swojej śmierci, jedyną osobą, wobec której można było prowadzić postępowanie, pozostał Hans-Joachim Rehse (drugi sędzia). Ostatecznie jednak również postępowanie przeciwko niemu – dotyczące bezprawia sądowego i innych przestępstw – zakończyło się niepowodzeniem. Dopiero w 1997 r. wyrok skazujący Maxa Josefa Metzgera został pośmiertnie uchylony przez Sąd Krajowy w Berlinie.

Max Joseph Metzger został w 1999 r. włączony jako świadek wiary do pierwszego wydania *Niemieckiego martyrologium XX wieku*, opublikowanego z polecenia Konferencji Episkopatu Niemiec. Jest to zbiór biogramów osób, które poniosły gwałtowną śmierć z powodu wyznawanej wiary. W Augsburgu każdego roku, 17 kwietnia o godzinie 17.00 odbywa się uroczystość upamiętniająca przy tzw. steli Maxa Josefa Metzgera. Z okazji przemianowania dawnego Placu Courbière w Berlin-Wedding na *Max-Josef-Metzger-Platz* w 1994 r. Senat Berlina odsłonił granitową stelę ku czci kapłana z napisem: „Złożyłem Bogu moje życie w ofierze za pokój świata”. Amerykański kompozytor Brian O'Duffy skomponował w 2019 r. *Oratorium Metzger*, które 21 kwietnia 2024 r. – z okazji 80. rocznicy śmierci Metzgera – zostało częściowo wykonane w dawnej kaplicy więziennej JVA Brandenburg (dawniej: Zuchthaus Brandenburg-Görden).

8 maja 2006 r. ówczesny arcybiskup Fryburga, Robert Zollitsch, otworzył proces beatyfikacyjny ks. Maxa Josefa Metzgera, określając go jako „prorockiego męczennika”. Przez osiem lat gromadzono źródła pisane i zeznania świadków. W marcu 2014 r. dokumentacja została przekazana do Kongregacji Spraw Kanonizacyjnych, co zakończyło pierwszy etap postępowania – diecezjalny proces informacyjny. W 2015 r. proces beatyfikacyjny na szczeblu diecezjalnym został zamknięty, a jego wyniki – około 6000 stron studiów i dokumentów – przekazano do rzymskiej Kongregacji Spraw Kanonizacyjnych.

14 marca 2024 r. papież Franciszek uznał męczeństwo Metzgera jako ostatni warunek konieczny do beatyfikacji. Beatyfikacja została dokonana podczas uroczystej mszy św. w katedrze fryburskiej przez kardynała Kurta Kocha 17 listopada 2024 r. Jego liturgiczne wspomnienie obchodzone jest 17 kwietnia.

Pierwszym punktem spotkania w Ołomuńcu była msza św. otwierająca wydarzenie. Następnie odbyła się część oficjalnych powitań wypowiedzianych przez biskupa – Prokopa Broža, rektora – doc. Michaela Kohajdę, dziekana – doc. Vita Huška, przewodniczącą ECTS – prof. Fainche Ryan, oraz dyrektora otwieranego instytutu – prof. L'ubomira Žáka. *Opening-Speech* konferencji wygłosił prof. David Fernández Puyana, przedstawiciel ufundowanego przez Organizację Narodów Zjednoczonych University for Peace. Nie tylko tytuł wystąpienia *Between Forgiveness and Political Responsibility: Theological Reflections from Ukraine*, ale i jego wartość merytoryczna spowodowała szeroką dyskusję wśród uczestników konferencji i była dobrym wstępem do dalszych obrad w kolejnym dniu konferencji.

W drugim dniu obrad, tj. 12 lutego 2026 r., uczestnicy mieli okazję wziąć udział w trzech częściach naukowego namysłu nad *dialogiem i pojednaniem*. Na pierwszą z nich

składały się wystąpienia prof. L'ubomira Žáka (Palacký University Olomouc) – *Max Josef Metzger: Die aktuelle Bedeutung des Lebens und des geistigen Erbes eines Märtyrers des Dialogs und der Versöhnung* (Max Josef Metzger: aktualne znaczenie życia i duchowego dziedzictwa męczennika dialogu i pojednania) oraz bpa dr. Prokopa Broža (auxiliary bishop of Hradec Kralove) – „*Selig sind die Sanftmütigen*” – *Dialog als der Weg zum neu entdeckenden Ursprung* („Błogosławieni cisi” – dialog jako droga do ponownego odkrycia początku).

Na drugą część składały się wystąpienia: prof. Orysy Bili (Ukrainian Catholic University) – *Between Forgiveness and Political Responsibility: Theological Reflections from Ukraine* (Między przebaczeniem a odpowiedzialnością polityczną: refleksje teologiczne z Ukrainy) oraz prof. Fainche Ryan (Trinity College Dublin) – „*Is it always just to tell the truth?*”. *The Challenges of Truth-telling on a road toward Peace* („Czy zawsze jest słusznym mówienie prawdy?”). *Wyzwania prawdomówności na drodze ku pokojowi*).

Na ostatnią, trzecią część składały się wystąpienia: prof. Mireii Ryškovej (Charles University Prague) – *Durch Niederlagen zum Sieg. Die Lebensgeschichte des Apostels Paulus in Licht von Philipper 2,6-11* (Przez porażki do zwycięstwa. Życiowa droga apostoła Pawła w świetle Flp 2,6-11), oraz prof. Emmanuela Agiusa (University of Malta), *Reconciliation Through Dialogue: Consensus Building and Democratic Deliberation in the European Bioethical Landscape* (Pojednanie poprzez dialog: budowanie konsensu i deliberacja demokratyczna w europejskim krajobrazie bioetycznym). Bardzo błyskotliwego podsumowania całości konferencji dokonał prof. Gusztáv Kovács (University of Pécs) w wystąpieniu *Theological Perspectives of Dialogue and Reconciliation* (Teologiczne perspektywy dialogu i pojednania).

Po zakończeniu konferencji odbyło się posiedzenie prezydium Europejskiego Stowarzyszenia Teologii Katolickiej, będące przygotowaniem do posiedzenia *Curatorium* ECST w dniu 13.02.2026. Wśród tematów omawianych na posiedzeniu *Curatorium* omówiono przygotowania do kolejnego kongresu stowarzyszenia, który ma się odbyć w początkach września 2027 r. w Luksemburgu. Wybrano także miejsce kolejnego spotkania przedstawicieli sekcji narodowych. Postanowiono, że w lutym 2027 r. członkowie *Curatorium* spotkają się na zaproszenie dziekana i przewodniczącego Sekcji Polskiej na Wydziale Teologicznym Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach. Wśród głównych tematów omawianych w ramach spotkania *Curatorium* w Ołomuńcu znalazły się: dyskusja nad pozyskiwaniem nowych i młodych członków stowarzyszenia oraz nowych członków prezydium, publikacja ET-Studies, stan finansowy stowarzyszenia oraz stan prac nad stroną internetową i jej regionalnymi podstronami.

Na zakończenie dwie strofy z autobiograficznego wiersza bł. M.J. Metzgera, bohatera ołomuńskiego spotkania:

Czy więc nieszczęście nauczyło mnie mądrości?
Obawiam się, że niemal rozbija się ono o sumienie –
a przecież wobec niego zawsze musiałem zachować lojalność;
kto nie odważy się dla jego sprawy, nie jest człowiekiem.

Idź swoją drogą – patrz na was bez zazdrości –
wy roztropni samo-zaradni, wszyscy wy, mądrzy!
Ja pójdę swoją – choćbyście nazwali mnie głupcem;
błogosławieństwo mojej własnej duszy będzie moją pociechą.